PRO FOLKLORISTICA VIII

Klaasmäel

3610

TARTU 2001

Toimetajad: Mall Hiiemäe, Kanni Labi
Korrektuur: Janika Oras, Mari Sarv
Kaanekujundus: Mari-Ann Remmel
Küljendus: Indrek Tenno

© Eesti Kirjandusmuuseum 2001

ISSN 1406-3808
ISBN 9985-9322-8-5

Sisukord

Katrin Alekand. Setu legendilaadsete muinasjuttude ruumisemiootikast 5

Risto Järv. Eesti imemuinasjuttude kangelaste, jutustajate ja kogujate soost 28

Andreas Kalkun. Mõistus ja tunded. Protestantlik ja ortodoksne Anne Vabarna tekstides 45

Annika Kilgi. Nõo keel. Nõo Reaalgümnaasiumi õpilaste slängist 66

Melika Kindel. Kuusalu kohapärimus kaasajal (1999. aastal koolides toimunud küsitluse põhjal) 70

Kanni Labi. Verbid Jõhvi ja Iisaku regilauludes 81

Pärtel Lippus. Herbert Tampere ja Tallinna konservatoorium 94

Merili Metsvahi. Libahunt Thiesi võitlused 101

Piret Paal. Halltõve-juttude tegelaste sotsiaalne taust. Lähemalt rollidest ja karakteritest 114

Liina Paales. Kas viipekeeles saab laulda ehk kurdipärimuse liikidest eesti viipekeelse rahvaluule näitel 129

Ingrid Pukk. Edgar Valter ja pokukultuur 149

Pille Runnel. Hiireklõpsu kaugusel asuvad surnuaiad 158

Mari Sarv. Parallelismi liigitamise poole 175

Liina Sillaots. Eesti Ajalooarhiivi kummituslood – mälestused muistenditest? 186

Timothy R. Tangherlini. "Keda kutsuksid appi?" Kirikuõpetajad ja kodukäijaohu kõrvaldamine taani muistenditraditsioonis 195

Kärri Toomeos-Orglaan. Mees- ja naiskangelasest muinasjuttudes "Tuhkatriinu" (AT 510A) ning "Kuningatütar klaasmäel" (AT 530A) 219

Setu legendilaadsete muinasjuttude ruumisemiootikast

Katrin Alekand

Sissejuhatuseks

Käesolev uurimus setu legendilaadsete muinasjuttude ruumisemiootikast on edasiarendus setu imemuinasjuttude ruumisuhteid käsitlevast tööst (Alekand 1999). Seetõttu on siin kasutatud ka eelmise töö materjale ning tulemusi, peaasjalikult küll võrdlusmomendi loomiseks, mille abil üht või teist aspekti rõhutada.

Analüüsimaterjaliks on Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogudest valitud 40 setu legendilaadset muinasjuttu, eesmärgiga saada setu legendilaadsetest muinasjuttudest võimalikult ülevaatlik läbilõige.

Valdav osa tekstidest pärineb Sommeri kogust, vaid 4 Hurda ja 5 Eesti Rahvaluule Arhiivi kogust. Esindatud on umbes 24 Aarne-Thompsoni kataloogi jututüüpi, paljudes teisendites on üheks looks liidetud mitmeid jututüüpe. Lõviosa tekstidest on kogutud 20. sajandi 20–30. aastatel, hiliseim kirjapanek pärineb 1940. aastast, kolm teksti aga 19. sajandi viimastel kümnenditel kogutud materjalidest.

Nagu setude imemuinasjutud, nii on ka nende legendilaadsed muinaslood väga kütkestav uurimis- ja lugemismaterjal. Suulise loovestmise traditsioon on Setumaal olnud palju olulisem ning kauemat aega igapäevaelus kasutusel kui mujal Eestis. Asendas ju suuline pärimus pikka aega kirjasõnalist mälu. Omaksvõetud õigeusk jäi mõneti vaid kristlike kommete ning rituaalitäitmise tasemele, venekeelsed jumalateenistused jäid aga setudest kirikulistele tihtipeale sisuliselt suuresti arusaamatuks.

Kuusalu kohapärimus kaasajal (1999. aastal koolides toimunud küsitluse põhjal)

Melika Kindel

1999. aasta sügisel korraldasin Kuusalu kihelkonna alale jäävates koolides – Kuusalu, Kolga ja Loksa keskkoolis – väikese kohapärimuse kogumise "aktsiooni". Mind huvitas see, missuguseid jutte tänapäeval teatakse ja kuidas õpilased kohajuttudesse suhtuvad. Kas neid usutakse ja millises ulatuses on jutud levinud? Kas teatakse pigem väga lokaalse iseloomuga jutte – mingi kindla küla lähiümbruskonna paikade kohta – või on levinumad lood üle kihelkonna tuntud paikadest? Milline on üldse kohapärimuse osa kaasaja rahvatraditsioonis?

Küsitluskava koostamisel võtsin aluseks 1939. aastal korraldatud kohamuistendite kogumise võistluse küsimustiku, mis oli koostatud muistendiobjektidest lähtuvalt ja materjalikesksena (vt Viidalepp 1939: 205–208). Juhendis palusin õpilastel küsitleda kohalikke vanemaid inimesi ja neilt üles kirjutada kohtadega seotud lugusid. Et välja tuua õpilaste suhtumist kohapärimusse ja üldse oma kodukohta, esitasin küsitluskava lõpus mõned lisaküsimused.

Sihtgrupiks valisin 8. klassi. Küsitluskavad viisin isiklikult koolide emakeele ja kirjanduse õpetajatele. Kogumistööst osavõtt oli vabatahtlik ja see ei olnud kusagil hindeline. Kogumisajaks oli arvestatud kuu. Kokku tuli vastuseid 68: Kolga keskkoolist 22 õpilaselt, Loksa keskkoolist 14 õpilaselt ja Kuusalu keskkoolist 31 õpilaselt ning ühelt õpetajalt (EFA I 43; EFA II 37; EFA KK 179).

Artikkel on valminud ETF grandiprojekti nr 3676 raames.

Peaaegu kogu materjal käib Kuusalu kihelkonna territooriumile jäävate paikade ja objektide kohta. Kaks õpilast olid kogunud muistendeid Porkuni ümbruse kohta ja paaril juhul oli nimetatud paiku ka mujalt Eestist (nt vanaema talunimi Põlvamaal).

Materjali põhjal tuleb välja koolidevaheline erinevus, mis sõltub eelkõige sellest, milline oli minu eelnev kontakt õpetajatega. Eeldasin, et õpetajal peaks olema kogumistöös nõuandja ja abistaja roll.

Rahvaluule leiab käsitlemist 7. klassi kirjanduse õpikus. Kuid tundub, et tegelikult siiski ei teata, mis rahvaluule on – ei tea õpetaja ega õpilane. See pani mind mõtlema, et võib-olla oleksin ise pidanud kaugemalt alustama – selgitama, mis on rahvaluule, ja lõpuks jõudma välja selleni, mida ma õpilastelt kogumistöö käigus ootan, pikemalt põhjendama, mispärast see mind huvitab, andma rohkem motivatsiooni ning toonitama, et tegu pole nende teadmiste kontrolliga.

Et minu kontakt Kuusalu kooli õpetajaga jäi kõige põgusamaks, siis pole imestada, et eelkõige sellest koolist tuli palju raamatute põhjal koostatud referaate. Nii õpetaja kui ka õpilane olid saanud tööülesandest valesti aru. Tundub, et oli mindud kohe raamatute juurde ja sealt kõik olulisena näivad faktid ära kirjutatud. Mõnel puhul on viidatud allikmaterjalidele ja toodud ära kasutatud kirjanduse nimistu. Mõnikord pole seda aga tehtud. Seega on eiratud minupoolseid juhiseid, või pole õpilane neid saanudki. Samas pani see mind mõtlema, et võib-olla on selline lähenemine meie koolisüsteemile ja õppemetoodikale omane. Valdav on arusaam, et kõik oluline leidub raamatutes ja on kellegi poolt juba kirja pandud.

Kuusalu keskkooli materjalist oli referaate rohkem kui 1/3. Need olid referaadid kodukoha vaatamisväärsustest, kusjuures sõna "vaatamisväärsus" kasutati üsna sageli. Loetleti ja tutvustati oma kodukoha huviväärsusi – looduskaitsealaseid objekte, kultuuri-ajaloolise väärtusega paiku, arhitektuurimälestisi, mainiti isegi kuulsate inimeste hauaplatse Kuusalu surnuaial. Niisiis, referaatide informatsioon oli suhteliselt kirev. Muuhulgas loetleti vaatamisväärsuste seas ka kohapärimusega seotud kohti, seejuures võidi mõnikord lühidalt mainida, et paiga kohta käib see- ja seesugune pärimus.

Kuusalu keskkooli materjali vaadates kerkis esile veel üks huvitav nüanss. Nimelt kippusid selle kooli õpilased oma töödele

ilusaid ja kõlavaid pealkirju panema. Tundub, et referaadivorm ja ka A4 formaat nõuavad mingit asjalikku pealkirja. Näiteks – "Kuusalu valla ajalugu ja muistendid" (2), "Uurimistöö meie kodukohast" (1), "Kuusalu ajalugu", "Kuusalu kultuurilugu" (1), "Kuusalu kihelkond" (2) ja kõige omapärasem – "Projektitöö" (1). Valdavalt olid õpilased oma töö pealkirjastamata jätnud (44 vastust). 11 korda oli pealkirjaks "Kohapärimus" ja 4 korda "Muistendid". Loksa ja Kolga keskkooli töödes pealkirju ei esinenud.

Kirjalike allikate mõjust, juttude levikust ja traditsiooni järjepidevusest

Kogu materjali ulatuses on nähtav ja tuntav üldine trükiallikate mõju. Selgub, et jutustajad-informandid võivad sageli toetuda trükises ilmunud tekstidele. Kirjalik allikas on toiminud siin vaheallikana, võib-olla meeldetuletajana – igatahes on ta aidanud juttudel traditsioonis püsida. Võib-olla just tänu raamatutele teatakse veel konkreetseid kohti ja loodusobjekte ning nendega seonduvaid jutte. Trükitud kujul on ilmunud lood Kuusalu kiriku ehitamisest ja Laurentsiuse põletamisest Lauritsakivil, Kahala järve lendamisest, Kalevipoja visatud kividest, Juminda kabelist ja veel paljudest teistest paikadest. Teatakse ka neid kohti või objekte, mis on aja jooksul hävinud. Näiteks võiks tuua siinkohal Härjakivi Kaberlas. See kivi lõhuti 1938. aastal tükkideks. Hoolimata sellest, et tänapäeva maastikupildis kivi enam ei leidu, oli minu materjalis neli teksti Härjakivi tekkeloo kohta. Jutt Kalevi härjast on trükitud M. J. Eiseni 1920. aasta väljaandes "Eesti kohalikud muistejutud" ja ka 1981. aastal H. Gustavsoni muistendikogumikus lastele "Igal kohal oma lugu".

Üldiselt on iga kooli õpilased kogunud pärimust oma lähiümbruskonna objektide ja paikade kohta. Kolga kooli õpilaste kogudes oli kõige rohkem jutte Kolga mõisa kummitustest – 5 üleskirjutust. Järgnesid jutud Turje keldrist (4 teksti) ja 3 tekstiga oli esindatud Kahala järv, Muuksi linnamägi, Juminda kabel ning Odakivi Pärispea poolsaarel. Kuusalu kooli õpilaste kogudes oli kõige rohkem jutte ja teateid Kuusalus asuvate Rootsi kuninga mändide kohta – 5 teadet. Lauritsakivi kohta oli 2 teksti. Referaatides olid olulistemateks kohtadeks Kuusalu kirik, Lauritsakivi, Rootsi

kuninga männid ja Kahala järv, millega seoses mainiti ka pärimust. Paljud ülalmainitud kohad ja objektid on tuntud üle kihelkonna ja neid paiku teatakse kaugemalgi, kuna nendega seotud pärimus on suuremal või vähemal määral kajastunud trükiallikates. Seega võib öelda, et tänu neile on mõne paigaga seotud jutud laiemalt levinud.

Loksa keskkooli õpilaste kogud olid võrreldes Kolga ja Kuusalu materjaliga tunduvalt lokaalsema iseloomuga. Seal olid ülekaalus väga kitsa levikuga jutud, mis kõnelevad oma küla või selle lähiümbruse paikadest ja kohtadest, millel võib olla üksnes kohalik tähtsus. Mall Hiiemäe järgi määrab kohalike juttude territoriaalse leviku teadmus konkreetsest (Hiiemäe 1978: 50). Jutud mingitest paikadest ja kohtadest on levinud selles piirkonnas, kus teatakse neid konkreetseid paiku ja kohti. Kitsamalt lokaalsed jutud on populaarsed eelkõige Pärispea poolsaare külades. Sealsed külad – Pärispea, Viinistu, Turbuneeme – on olnud suuremad ja läbi aja püsiva asustusega. Seal on veel vanu inimesi, kes teavad ja mäletavad kohti ning suudavad ka jututraditsiooni edasi kanda. Võib öelda, et Pärispea poolsaare külades on traditsioon rohkem säilinud, ta on püsivam, seda tänu järjepidevusele. Loksa keskkoolist osales kohapärimuse kogumisel 14 õpilast, neist 9 olid Pärispea poolsaare rannaküladest. Järelikult on sealsetes külades veel noori, kellele pärimust edasi anda.

Üks Loksa keskkooli õpilane arvab: "Kohapärimus on vajalik, sest üha enam lähevad inimesed mujale tööle ja unustavad oma kodukoha ajaloo." Seega on pärimusekandjate seotus paigaga oluline ja määrav kohapärimuse säilimises ja püsimises. Kui me teame paiku ja kohti ja seostame neid rahvapäraste nimetustega, siis me mäletame paremini ka jutte. Tsiteeriksin Mall Hiiemäed: "Kohalike juttude vestmise traditsiooni kadumise üheks põhjuseks kaasajal ongi inimeste sagedasemad elukohavahetused. Jutustajate ja kuulajate sama koosseisu püsimine soodustab sama repertuaari püsimist." (Hiiemäe 1978: 143) Tahaksin veelkord öelda – materjali põhjal ilmneb, et Pärispea poolsaare külades on traditsiooni säilimine tugevam ja sealsed jutud on väga lokaalse iseloomuga. Räägitakse jutte oma koduküla paikadest ja nende nimedest. Kolga ja Kuusalu koolide materjali põhjal võib öelda, et räägitakse eelkõige neid lugusid, mis on tuntud ilmselt trükiallikate vahendusel. Selgub, et paljud õpilased pole kohalikku päritolu, vaid tulnud kuskilt mujalt. Seetõttu ei teata ka koduümbruse kohtade nimesid ja nendega

seotud jutte. Neis piirkondades pole otsest järjepidevust ja traditsioon on katkenud.

Siit kerkiski üles küsimus kogujate päritolust. Nõukogude perioodi jooksul on Loksa paisunud mitme rahvusega linnaks. Seoses aktiivse ehitustegevuse ja kunagiste kolhoosikeskuste rajamisega on Kuusalu ja Kolga muutunud suurematekseks asulateks. Kuusalu kihelkonna alale on asunud palju mujalt pärit inimesi, kes on saanud siin omale töökoha. Teisalt käivad paljud inimesed aga Tallinnas tööl. Neil inimestel pole vahetut ja püsivat sidet koha ja selle pärimusega.

Tänapäeval pole lokaalsus ja enese määratlemine elupaiga kaudu enam nii olulised, kui see oli sada aastat tagasi või esimese Eesti Vabariigi päevil. Paikkondlik side muutub lõdvemaks ja teisejärguliseks. Olulisemateks identiteeditaju mõjuriteks saavad muud sotsiaalsed grupid – eagrupid, huvigrupid. Kohaliku traditsiooniga pärimus katkeb.

Õpilased, kes pole siit pärit, ei pruugi teada kohti ja nendega seonduvaid jutte. Samas ei osata ka kontakti võtta nende inimestega, kes on kohalikud ja teavad. Paar aastat Kolgas elanud õpilane kirjutab: "Kahjuks ei tea ma ega tunne neid kohalikke inimesi, kellelt oleks kõige õigem küsida." Tundub loogiline, et sellisel puhul läheb õpilane raamaturiiuli juurde ja võtab sealt raamatu, kust ta leiab kiiresti ja kergelt kätte vajaliku informatsiooni. Aga inimesi, kellelt küsida, sageli lihtsalt ei teata. Kolgas on näiteks neli õpilast pöördunud ühe ja sama informandi poole.

Siit edasi võiks uurida seda, kuidas kohalikud ise oma traditsiooni tunnevad ning kui tähtsaks nad selle tundmist peavad. Oma küsitluskavas ei osanud ma sellele probleemile kahjuks tähelepanu pöörata.

Pärispea Kalmuaugud – kohanime muutumisest

Tahaksin siinkohal tagasi tulla kitsalt lokaalse pärimuse juurde. "Arvatavasti oli vanasti inimese tegevuspiirkonna pea igal tähtsamal looduslikul paigal, puul, kivil või ka ehitisel vms. oma markeeriv nimetus, mida kasutades teadis iga kohalik elanik, millisest kohast jutt käib. Osa niisugustest nimedest võis levida vaid ühe pere piires, osa kindlasti ka laiemalt. Nende tuntus nii ajas kui ruumis võis olla

väga erinev – mõni nimi on ammu kadunud, mõnda teatakse praegugi." (Remmel 1991: 67–68)

Huvitav on ühe konkreetse paiga – Pärispea Kalmuaukude – kohta käiv pärimus. Minu materjalis on 5 teksti Pärispea Kalmuaukudest ja lisaks veel 2 teksti, mis kõnelesid arheoloogilistest leidudest selles piirkonnas. Kõik jutud on kogutud Pärispea küla elanikelt. Miks on see koht niivõrd aktuaalne? Miks temast nii palju räägitakse? Pärimuses on matusepaigana tuntud kohta seostatud katkuajaga ja sinna olevat maetud katkuohvrid.

Põhjasõja ajal kui oli suur katk, vedas keegi Kuja-Juss ainsa ellujäänuna oma valge hobusega Pärispea külast katku ohvrite laipasid ja mattis need "kalmuaukudesse" praeguse Pärispea – Viinistu teeristi lähedasse piirkonda. 1960 a. paiku tuli külakiige postidele auke kaevates üks pealuu välja. See oli seal päris pikka aega "kiigekaunistuseks". (Pärispea k. – Argo Aug 14 a. Loksa KK 8. kl. < Helju Murd 70 a. 1999)

Nagu muistenditele omane, osutab ka siin jutustaja loo tõepärasusele ja usutavusele konkreetse reaalse fakti läbi. Nimelt ütleb ta, et 1960. aasta paiku, kui kaevati kiigeposti auke, tuli sealt pealuu välja. Lisaks öeldakse veel neljas tekstis, et Kalmuaukude kohalt tuleb luid välja. Huvitav on see, et kolm teksti viitavad nimelt kiigeehitamise käigus väljatulnud pealuule. See pani mind mõtlema, et leiud üldse (rahaleiud, inimese luud jms) mõjuvad justkui impulsina jutupärimusele, eelkõige kohajuttudele. Leiud muudavad paiga kohalike inimeste (pärimusekandjate) jaoks taas aktuaalseks ja oluliseks. Kui koht on oluline, siis muutub aktuaalseks ka paigaga seotud pärimus või jutt. Mingi impulsi mõjul – siinkohal oleks selleks impulsiks kõnealusest piirkonnast leitud luud – võivad jutud traditsioonis võimenduda ja neist paikadest ka kõneldakse rohkem.

Minu materjalis on kõigis tekstides matusepaika nimetatud Kalmuaukudeks. Murdesõnana tähistab kalm ka surnuaeda. Nimetuse teine pool – augud – aga pole eriti traditsiooniline. Vaatlesin kõiki arhiivis leiduvaid tekste Pärispea matusepaiga kohta – neid on kokku 20. Kõige varasemas üleskirjutuses, mis pärineb Eiseni kogust 1916. a., on kohta nimetatud Kalme (Kalmed). Kõige rohkem tekste (17) leidus ERA kogus. Kui minu materjalis oli koha nimeks eranditult Kalmuaugud, siis ERA-s leiduvate tekstide puhul

paiga nimetus varieerub. Kaheksal korral on kohta nimetatud Kalmuaiaks, kolm korda Kalmunummeks (-nõmmeks). Need on 1930. aastatel üleskirjutustes kaks peamist nimetust kõnealuse paiga kohta, lisaks neile veel mõned üksikud ebamäärased nimetused nagu Pärispea liiva, Pärispea luited, Nõmmeliivandik. RKM-i kogus on 2 teksti – aastatest 1966 ja 1972. Ühes neist pole matusepaigale mingit erilist nime antud, teises on kohta nimetatud Kalmuaukudeks.

Millest selline nimede kirevus? Tekste kõrvutades saab nii mõndagi Pärispea – Viinistu – Loksa teeristi topograafiast ja nimetustest selgemaks.

Viinistult Pärispeale mineva tee ääres, kohas, kus tee Loksalt Pärispeale mineva teega ühineb, on üks vana matuse paik. See paik on Pärispea küla poole minnes paremal käel mändide all ja nimetatakse ümbruses olevat metsa Kalmu nõmmeks, ning seal lähedal olevaid põldusid Kalmu aedadeks. Et see paik kõrgem liiva küngas on, siis peavad Pärispea elanikud seal endi talvised kartuli hoiuaugus ja tuleb sealt alati kartuli aukusid kaevates surnuluid välja. /– – –/ (ERA II 221, 640/1 (16), 1939)

Selgub, et Kalmunõmm tähistab mingit ulatuslikumat ja suuremat piirkonda – metsa. Teises tekstis on öeldud, et tegemist on suure liivalagendikuga. Ka teiste nimetuste (Pärispea liiva, Nõmmeliivandik) põhjal ilmneb, et tegu on suurema liivase kohaga. Ilmselt võib Kalmunõmme pidada paiga varasemaks nimetuseks. Selle oletusele annab ehk kaalu see, et ERA-s leidus veel 4 teksti Vihasoo küla juures asuva samuti Kalmunõmme nimelise matusepaiga kohta. Esialgse nime taandudes on asemele tulnud nimetused Kalmuaed ja Kalmuaugud paiga lähedal asuvate kartulimaade ehk kartuliaedade järgi.

Pärispea külas on endine matusepaik. Kartulite aedu kutsuti kalmuks. Sinna surmati ja maeti inimesi. Sageli tulevad luud nähtavale vägeva tuulega. (ERA II 221, 596 (17), 1939)

Aja jooksul, kui mitte ütelda selle sajandi jooksul, on toimunud kõnealuse koha või piirkonna nimetuse muutumis- ja teisenemisprotsess. Matusepaigana tuntud (laiemalt) ala või (kitsamalt) koha piirid on inimeste teadvuses väga kitsaks muutunud. Seoses sellega

on muutunud ka kohanimi. Kalmunõmm markeerib mingit laiemat ja ulatuslikumat piirkonda. Kalmuaed mahub Kalmunõmme sisse – see on juba piiritletum kohamääratlus, ent samas siiski mitte konkreetne ja täpne. Veelgi kitsamalt on aga mõistetav nimetus Kalmuaugud. Võrreldes teiste nimetustega (Kalmunõmm, Kalmuaed) on Kalmuaugud väga kitsalt määratletud konkreetne piirkond või koht. Arhiivitekstidest selgub, et inimesed on kaevanud sellesse piirkonda auke kartulite talviseks hoidmiseks.

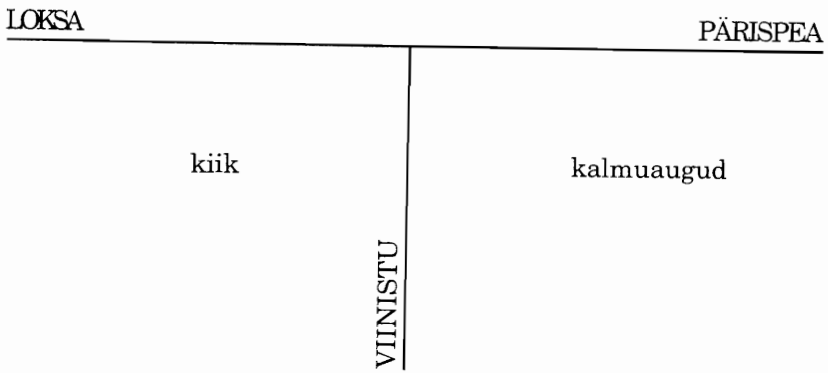

Loksa – Pärispea – Viinistu teerist

EFA II 37, 13 < Kuusalu khk., Loksa v., Viinistu k. – Kaisa Kaisel 14 a. (1999).

On selge, et väikeste kohtade väga kitsa levikuga nimed muutuvad kergemini ja kiiremini kui näiteks suuremate ja laiemalt tuntud kohtade nimed. Kohanimede teisenemise ja muutumise osas on oluline roll maastiku muutumisel. Kunagisele lagendikule kasvab mets peale, tuul tuiskab liiva küngastelt laiali jne.

Suured männüd kasvavad siel ümbär ja eks ole neist seemmi varist maha ka ja noori mändü ka kasvama hakkand sinne kohta, vade sie koht, kus on jusgu vähikäne surre aid, on polvest-polveni kaigil teedä. Vahest ku moni sinne tuhli aiduie ääre kaevas tuhli auku, tuld inimiste luid väljä. (RKM II 214, 125/126, 1966)

Võib arvata, et kaasajal, mil on keldrid ja salved ja poed, pole enam kellelgi vaja talvekartulite hoidmiseks liiva sisse auke kaevata. 1940. aastate teisel poolel, mil Pärispea – Viinistu – Loksa teeristi lähedalt kaevati teeparandamiseks ja ehituse tarbeks liiva, tuli selles piirkonnas luid välja.

Pea kõigis tekstides on toonitatud, et kõnealuses paigas tuleb liiva seest luid välja. 1930. aastate tekstides on kolmel korral mainitud nimeliselt üht kooliõpetajat, kes tõi sealt pealuu. Minu materjalis on kolmes tekstis kõneldud kiige ehitamisest 1960. aastal umbkaudu 150 meetrit Kalmuaukudest eemal üle Viinistu tee.

Kalmuaukudeks nimetatud koht jääb Viinistu poolt tulles paremale poole teed. Kiik ehitati aga teisele poole teed. Kui kiige püstitamise käigus leiti sealt pealuu (või ükskõik mis luu), siis kas ei võiks oletada, et kui seal piirkonnas on olnud kunagi mingi matusepaik, siis on inimesi maetud palju suuremale maa-alale, kui on tänapäeval Kalmuaiaks nimetatud koht. Sellele oletusele annaks kinnitust ka paiga nimetuse muutumine laiemalt määratluselt üha kitsamat ala tähistavaks nimetuseks – Kalmunõmmest Kalmuauguks.

"Impulsid" kohapärimusele

Nimetasin eelpool, et leiud maa seest võivad kohajuttudele justkui impulsina mõjuda. Leidude tõttu muutub koht taas aktuaalseks ning kohaga seonduvad jutud saavad oluliseks. Vaadeldava materjali põhjal on võimalik sääraseid tinglikult nimetatud impulsse veel välja tuua.

Kohamuistendite praktiliseks kasutusvaldkonnaks tänapäeval on turism. Kolga mõisas tehakse ekskursioone turistidele ja ka kooliõpilastele. Turistiinfo tõmbenumbriks on mõisa kummituslood. Kõneldakse, et mõisa külalistetoas on öösiti kuulda uste paukumist ja hirmsaid hääli. Sealsed kummitused on väga lärmakad. Mõisa teistes ruumides liigub aga õel ja salakaval punapäine naine, kes lööb oma hambad meestele käevarde, ennustades neile peatset surma. Kolga inimesed kõnelevad kummitustest ka Kolga uutele elanikele. Kolga keskkoolist oli 5 õpilase kogudes kõneldud mõisa kummitustest. Kummituslugude aktuaalsusele on võib-olla mõju avaldanud ka 1999. aasta suvel Kolga Karapil (kohalikus kõnepruugis külasimman) esitatud lühinäidend Kolga mõisa kummitustest.

Mitmed õpilased arvasid, et kohajutud on vajalikud just turisminduses: "Neil on turistidele ligitõmbav toime." Vastustest ilmnes, et suur osa kooliõpilasi peab kohajutte selles mõttes oluliseks, et need aitavad oma kodukohta tutvustada turistidele, võõrastele. See näitab, et tähtis pole enam mitte pärimuse põlvest põlve edasi andmine, vaid selle eksponeerimine väljapoole.

Arvan, et üha tugevneval külaliikumisel on kohapärimusele samuti suur mõju. Eriti aktiivne on külaliikumine Pärispea poolsaarel. Seal on 1990. aastate jooksul korraldatud külapäevi. On koostatud külakroonikaid, mis sisaldavad nii ajaloolisi fakte kui ka pärimuslikku teavet. Loksa Keskkoolist oli 9 kogujat Pärispea poolsaare rannaküladest. Vähemalt 5 õpilase kogutu põhjal kerkis küsimus, kas pole kasutatud käsikirjalisi külakroonikaid. Näiteks esitavad 4 õpilast Pärispea küla pärimuse juures informantidena 4 eri inimest, kelle andmetele ja märkmetele nad toetuvad. Informatsioon on neis sisult sarnane. Ühel juhul tuleb selgelt välja, et informandi märkmed on ümber kirjutatud. Teiste puhul on raskem määratleda, kui suures mahus seda tehti.

Kas kohajutte saab uskuda?

Lõpetuseks tahaksin mõne sõna öelda kohalugude usutavuse kohta. Vastustes võrreldi kohamuistendeid sageli muinasjuttudega – neid on hea ja mõnus kuulata. Muistend on folkloristide loodud termin, mis tähistab konkreetset rahvajutužanri. Kogujad ja informandid kasutavad sagedamini legendi mõistet. Ilmneb, et legend on midagi muinasjutulist: "Sellised lood sarnanevad muinasjuttudele ja pole kuigi usutavad." Niisiis, lugu pole enam usutav – reaalne fakt on vaid konkreetne koht, paik, objekt, millega see lugu seostub. Ka õpilaste vastustest selgus, et üldjuhul neid lugusid ei usuta. Samas sõltub usutavus aga konkreetsest loost. Näib, et kohanimesid seletavaid lugusid peetakse rohkem tõepäraseks. Järv aga ikkagi ei lenda! Üks õpilane ütleb, et nende juttude puhul on usutavus teisejärguline. Esiplaanile on kerkinud meelelahutuslik ja ajaviiteline funktsioon ning jutu sisu tõeks pidamine pole enam primaarne.

Kirjandus

Eisen, Matthias Johann 1920. *Eesti kohalikud muistejutud*. Tallinn.
Gustavson, Heino 1981. *Igal kohal oma lugu*. Tallinn.
Hiiemäe, Mall 1978. *Kodavere pajatused*. Tallinn.
Remmel, Mari-Ann 1991. *Jüri kihelkonna kohamuistendid*. Tartu.
Diplomitöö TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolis.
Viidalepp, Richard 1940. *Korjake kohamuistendeid*. Äratrükk "Rahvapärimuste selgitajast" nr 7, 1939. Tartu, lk 205–208.

Verbid Jõhvi ja Iisaku regilauludes

Kanni Labi

Regilaulu süntaksi või sõnavara käsitlemisel on lähtutud eeskätt sellest, et regilaulu struktureerib olulisel määral parallelism. Parallelismi peetakse ka regivärsi põhiliseks vormivõtteks (Laugaste 1974: 24). Sealjuures on parallelismi defineeritud erinevalt, näiteks: parallelism on nähtus, kus värsid on grupeeritud sisu ja vormi kokkukuuluvuse alusel mõtteliseks tervikuks (Laugaste 1974: 24); paralleelvärsid on omavahel semantiliselt, süntaktiliselt ja morfoloogiliselt kindlal viisil ekvivalentsed (Metslang 1978: 7). Samuti on keskendutud sellele, et järelvärssidest jääb verb tihti elliptiliselt välja, ning noomen oma rikkaliku sünonüümikaga on tõstetud esiplaanile.

Juhan Peegel toob välja järgmised seisukohad: "Mis tahes regivärsilises rahvalaulus võime alati selgepiiriliselt eristada kahesuguseid värsse: verbaalseid (s.o verbi finiitse vormiga, öeldisega) ja nominaalseid (ilma verbi finiitse vormita). /– – –/ V- ja N-tasandi vahelduses kehtib järgmine põhiline seaduspärasus: verbaalne tasand eelneb nominaalsele. /– – –/ N-fraase võib sisuliselt käsitada kui elliptilisi, milliseid eelnevas V-fraasis toodud verbi tõttu on kerge mõista. /– – –/ V-tasandi ülesandeks on kanda tegevust, N-tasand vahendab kujundit. /– – –/ V-tasand iseseisvalt võttes annab tavaliselt päris korraliku ning tervikliku süþeelise ülevaate, N-tasand aga ei ole loogiliselt iseseisev, sest verb kuulub teise tasandisse." (Peegel 1997: 55–59)

Helle Metslang oma väitekirjas "Süntaktilisi aspekte eesti regilaulu värsiparallelismis" (1978) uurib parallelismirühmade sisest

Artikkel on valminud ETF grandiprojekti nr 4316 raames.